

Бережна О. О.,
старший викладач кафедри теорії та практики перекладу
Запорізького національного технічного університету

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ НЕЖИВОГО ПІДМЕТА В РОЛІ АГЕНТА ДІЇ В АНГЛОМОВНИХ ТЕКСТАХ АСТРОНОМІЧНОГО ДИСКУРСУ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню специфіки перекладу неживого підмета в ролі агента дії в англомовному науково-технічному (астрономічному) тексті під час перекладу українською мовою, аналізу особливостей перекладу і трансформацій, які при цьому використовуються.

Ключові слова: неживий підмет, агент дії, безособовість, персоніфікація, трансформація заміни, трансформація вилучення.

Постановка проблеми. Одним із актуальних питань сучасного перекладознавства є вивчення варіативності мови на різних рівнях її структури. Із цим безпосередньо пов'язане виявлення закономірностей, притаманних явищу варіативності, особливо з погляду співвіднесеності варіантів у межах граматичної системи. У зв'язку з цим певний інтерес становить процес персоніфікації іменників, які не належать до розряду *Nomina Agentis*. Лінгвістичний аналіз на цьому рівні орієнтує на вивчення семантичних видів суб'єктів і предикатів, які роблять можливим процес персоніфікації під час перекладу. Отже, актуальність дослідження зумовлена, з одного боку, тенденцією до інтенсивного розвитку науки й техніки, розширенням науково-технічних зв'язків України з іноземними державами, а отже, і поширенням науково-технічної інформації, з іншого – спрямуванням сучасних перекладознавчих досліджень на комплексний підхід до подолання граматичних труднощів перекладу.

Вивченням трансформування структури речення з метою досягнення найбільшої адекватності займалися такі перекладознавці, як Л. Бархударов, В. Гак, М. Грабовський, В. Карaban, І. Нешумаєв і Л. Теньєр. Проте на сучасному етапі розвитку перекладознавства ще не вироблено остаточних принципів систематизації синтаксичних трансформацій і їх аналізу.

Метою статті є встановлення специфіки перекладу неживого підмета в ролі агента дії в англомовному науково-технічному тексті (з астрономії) під час перекладу українською, аналіз особливостей і трансформацій у процесі перекладу речень із агентивними неживими підметами українською.

Виклад основного матеріалу дослідження. Почнемо з того, що розглянемо визначення агентивного неживого підмета, його характерні риси та особливості в обох мовах. В англійській мові досить широко використовуються речення з агентивним підметом, вираженим неживим іменником і дієсловом-присудком, що позначає дії, які зазвичай виконуються живою істотою (людиною). В українській мові такі речення вживаються значно менше, тому під час перекладу застосовуються певні трансформації синтаксичної структури речення. Підмет англійського речення часто трансформується в обставину, а присудок може відтворюватися в українському реченні безособовим зворотним дієсловом: **Recent years have seen a healthy upsurge of interest in this field. Останніми роками** значно зріс

інтерес до цієї галузі [1 с. 89]. Такі речення можуть перекладатися також без зміни структури, якщо це не суперечить нормам української мови: **The study illustrates specific ways of dealing with this problem. Дослідження показує** конкретні шляхи вирішення цієї проблеми [1 с. 90].

Варто також зазначити, що українська мова тяжіє до безособовості чи неозначеної особовості, коли не суб'єкт виконує певну дію щодо «когось» або «чогось», а, навпаки, «щось» виконується стосовно суб'єкта. Прикладами цього твердження є такі: а) безособові конструкції з іменником/займенником у давальному відмінку на кшталт «тобі не холодно?», «нам весело», «йї соромно» тощо; б) безособові конструкції зі зворотними дієсловами типу «вважається, що ...; виявилось, що ...; мені хотілося ...» тощо; в) безособові конструкції з модальними словами «необхідно», «не варто», тощо); г) заперечні конструкції без модальних дієслів на кшталт «цьому не бувати!»; д) однокомпонентні безособові речення типу «Світає!» та інші, які виражають як дії, так і стан і підкреслюють інертність суб'єкта [2, с. 75]. Під час перекладу англійською більшість таких конструкцій потребують трансформацій із позначенням активного суб'єкта. За аналогією з першим типом речень, які характеризують фізичний чи емоційний стан людини, в англійській мові можливими стають речення, у яких підметом є іменником, що означає неживий суб'єкт [3, с. 19]. Наприклад: **Якщо настануть морози, рухатись по дорогах буде небезпечно. – If it freezes, the roads will be dangerous** [4].

Як бачимо, особливістю граматичної будови англійського речення є те, що деякі іменники можуть персоніфікуватися, тобто виступати в ролі підмета, агента дії, хоча при цьому можуть не належати до лексико-семантичного розряду *Nomina Agentis*. Виникає питання: які саме іменники мають здатність персоніфікуватися? В українській мові так звані «агентивні неживі підмети» вживаються рідше, ніж в англійських реченнях, і під час перекладу іноді доводиться застосовувати трансформацію, у результаті якої підметом англійського речення стає інший член українського речення (як правило, обставина, але іноді й додаток), а присудок або залишається той самий, або (частіше) замінюється іншим (нерідко конверсивним, тобто таким, що позначає протилежну або зворотну дію) й узгоджується за змістом із підметом. У цьому аспекті особливо увагу привертають до себе українські іменники, які включають компонент значення «період часу» (рік, день, майбутнє) та під час перекладу англійською сполучаються з метафоричними дієсловами-присудками типу *to see*, *to witness*, *to change*, *to mark*, *to testify* тощо. Наприклад: **За останні роки в цій сфері відбулося** значне накопичення нового досвіду. **Recent years have seen the accumulation of new facts in the field. У майбутньому** такі звичні відносини можуть змінитися. – **The future may change this customary relationship** [4].

Така перекладацька трансформація є фактично трансформацією метафоризації дієслова-присудка в англійській мові, тобто дієслово-присудок метафоричного, переносного значення утворюється в напрямі «ознака людини» – «ознака предмета». Трапляються випадки, коли така трансформація застосовується до українських речень, структура яких включає обставину причини, виражену прийменниками «внаслідок», «через» тощо [5, с. 79]. Наприклад: **Через його помилку ми втратили цінний для нас час.** – **His mistake had wasted precious seconds** [4].

До четвертого різновиду неживих агентивних підметів належать іменники із семантичною ознакою «подія» (війна, страйк, візит, тощо): **Visits to Canada and the US raised his international profile significantly.** – **Завдяки візитам** до Канади і США **значно підвищився** його міжнародний імідж [4]. Тенденцію до персоніфікації виявляють також іменники із семантичною ознакою «гроші» (гроші, інвестиції, долар тощо). Наприклад: **Foreign investments registered a fast manufacture growth in the region.** – **Завдяки іноземним інвестиціям** у регіоні зросли темпи виробництва. До неживих агентивних підметів належить також низка іменників, які мають у собі сему «джерело інформації» (стаття, лист, роман, кінофільм тощо). Наприклад: **The novel centers on the pressing social problems.** – **У романі висвітлюються** актуальні соціальні проблеми. Більшу агентивність в англійській мові порівняно з українською мають іменники із семантичною ознакою «приміщення» (кімната, будинок, музей, автомобіль, тощо): **The room accommodates 70 people.** – **Кімната розрахована на 70 персон.** **The Ukrainian Museum of Fine Arts hosts an exposition ...** – **У музеї українсько-го образотворчого мистецтва проходить** виставка ... [4].

Ще однією проблемою в цьому контексті є проблема перекладання синтаксичних значень агентивного неживого підмета за допомогою граматичних трансформацій. Синтаксичні трансформації є різновидом перекладацьких трансформацій, описуваних у працях із теорії перекладу, і полягають у заміні вихідних синтаксичних структур синонімічними поверхневими структурами в перекладі за інваріантності глибинної структури.

Відповідно, найбільш частотними граматичними трансформаціями під час перекладу цього типу речень є трансформації заміни:

1. Підмет англійського речення під час перекладу українською мовою замінюється обставиною: **It's a simplistic question, since every year sees many things happen and for each of us a different one might be important.** – Це, звичайно, спрощення, оскільки **щороку** стається безліч подій, і для кожного з нас важливою може бути інша.

2. Підмет англійського речення трансформується в непрямої додаток: **Then there is the problem of whether different departments are legally allowed to exchange data.** – А крім того, проблема полягає в тому, **чи дозволяє законодавство різним міністерствам обмінюватися даними.**

3. Підмет англійського речення трансформується в прямої додаток: **The European Union has been so focused on the financial crisis that it is not clear to me that the unemployment reality has reached Europe's officials and bureaucrats.** – Європейський Союз настільки зосереджений на фінансовій кризі, що мені не досить зрозуміло, **чи європейські урядовці та бюрократи справді усвідомлюють реальність рівня безробіття.**

4. Підмет англійського речення трансформується в частину присудка: **The result has been constant attempts to compromise**

that have never quite worked out. – Наслідком були **постійні спроби дійти компромісу**, які так ніколи й не спрацьовували [6].

Нерідкою також є трансформація вилучення, тобто опущення семантично надлишкових елементів поверхневої структури англійського речення. Значення підмета англійського речення при цьому імпліцитно передається присудком українського речення. Можливі також комбіновані трансформації, наприклад, заміна й додавання: **Efforts are under way to improve macroeconomic models.** – **Учені вже працюють над удосконаленням макроекономічних моделей** [6]. У цьому випадку підмет трансформується в присудок одночасно з додаванням агентивного підмета «учені».

Речення з неагентивним підметом можуть перекладатися й без зміни поверхневої структури, якщо це не суперечить нормам української мови. У таких випадках має місце синтаксичне уподібнення, тобто неживий підмет залишається й в українському реченні, наприклад: **Easy lending terms allow speculators with little cash to bid up prices far above their fundamental value.** – **Доступні умови кредитування дають змогу спекулянтам із невеликим власним капіталом підіймати ціни набагато вище їхньої фундаментальної вартості** [6].

Варто також зазначити, що, на відміну від української мови, де завдяки широким словопорядковим можливостям спостерігається тенденція до збігу поверхневої та глибинної структур речення, в англійській мові домінує прямиї порядок слів. Як наслідок, поверхнева (синтаксична) і глибинна (пропозиційна) структури речення в англійській мові часто не збігаються. Цей незбіг компенсується більш широкою сполучуваністю неживих іменників із дієсловами дії в ролі підмета. Усунення агента дії з поверхневої структури англійського речення у випадку структурної персоналізації здійснюється шляхом заміщення позиції синтаксичного підмета речення неагентивними елементами семантичної пропозиції, а саме:

1) пацієнтом: **The discovery got a lot of discussion** [7]. – Це відкриття ще довго обговорювалось;

2) каузативом: **Yet it can be observed how the expansion of the universe is varying with time and thus determine that the cosmological constant is very small** [7]. – Тим не менше, можна спостерігати, як розширення всесвіту змінюється з часом і, отже, визначається, що космологічна константа є дуже малою;

3) локативом: **The bravest space ships will see their travelers being made into spaghetti in a black hole** [7]. – Найсміливіші космічні кораблі будуть свідками того, як їхні туристи перетворяться на спагеті в чорній дірі;

4) темпоративом: **The first thirty years of this century saw the emergence of three theories that radically altered man's view of physics and of reality itself** [8]. – У перші тридцять років цього століття світ став свідком появи трьох теорій, які докорінно змінили уявлення людини про фізику й реальність загалом;

5) інструментативом: **The new study compared how baby universes will influenced space traveling failed** [7]. – Нова робота, у якій порівнювалось, як саме маленькі (новонароджені) всесвіти будуть впливати на космічні подорожі, провалилася.

Зазвичай переклад таких речень вимагає синтаксичних трансформацій з урахуванням семантики синтаксичного суб'єкта. Трансформація пояснюється різною лексико-семантичною сполучуваністю іменників-неістот в англійській та українській мовах і більшою поширеністю персоніфікації в англійській мові, порівняно з українською, що призводить до необхідності зняття цього явища під час перекладу.

Усе вищевказане абсолютно справедливо й для англomовних текстів астрономічного дискурсу. Під час перекладу неживого підмета в ролі агента дії, як уже було зазначено, підмет англійського речення часто трансформується в обставину, а присудок може відтворюватися в українському реченні безособовим зворотним дієсловом: *These properties suggest that there is a resemblance between the area of the event horizon of a black hole and the concept of entropy in thermodynamics* [8]. – Завдяки цим властивостям можна припустити, що існує подібність (відповідність) між площею горизонту подій чорної діри й поняттям ентропії в термодинаміці. *The famous second law of thermodynamics says that entropy always increases with time* [7]. – У знаменитому другому законі термодинаміки говориться, що ентропія завжди зростає з часом.

Такі речення можуть перекладатися також без зміни структури, якщо це не суперечить нормам української мови: *Quantum mechanics implies that the whole of space is filled with pairs of "virtual" particles and antiparticles that are constantly materializing in pairs, separating, and then coming together again and annihilating each other* [8]. – Квантова механіка припускає, що весь простір заповнений парами «віртуальних» часток і античастинок, які постійно матеріалізуються в парах, які поділяються, а потім збираються разом знову і знищують одна одну. *Quantum mechanics therefore allows a particle to escape from inside a black hole, something that is not allowed in classical mechanics* [8]. – Отже, квантова механіка дає частці змогу вивільнитися із середини чорної діри, явище, неприпустиме в класичній механіці.

Українська мова тяжіє до безособовості чи неозначеної особовості, коли не суб'єкт виконує певну дію щодо «когось» або «чогось», а, навпаки, «щось» виконується стосовно суб'єкта. Наприклад, безособові конструкції зі зворотними дієсловами типу «вважається, що ...; виявилось, що ...» тощо: *Highly compressed regions in the hot, dense medium that is believed to have existed shortly after the big bang in which the universe originated* [8]. – Уважється, що сильно стислі ділянки в гарячому, щільному середовищі існували після Великого Вибуху, у результаті якого виник Всесвіт.

Цікавим є переклад об'єктів періоду часу, які сполучаються з метафоричними дієсловами-присудками типу *to see, to witness, to change, to mark, to testify* тощо. Наприклад: *The future may change our understanding of space-time* [7]. – У майбутньому наше уявлення про простір-час може змінитися. До такого ж різновиду неживих агентивних підметів належать іменники із семантичною ознакою «подія»: *New development raised chances to understand berth of black holes* [8]. – Завдяки новим розробкам наші шанси зрозуміти походження чорних дір значно зросли.

Найбільш частотними трансформаціями під час перекладу типу речень із нашою особливістю є трансформації заміни:

1. Підмет англійського речення трансформується в непрягий додаток: *Then there is the problem facing by physics of whether it was possible to make it compatible with quantum mechanics* [7]. – У такому випадку фізика стикається з проблемою: чи існує можливість сполучити її з квантовою механікою.

2. Підмет англійського речення трансформується в прямий додаток: *Scientists has been so focused on the black holes that it is not clear to me that the unpredictability of them reality has reached by thermodynamic theory* [8]. – Науковці настільки зосередились на чорних дірах, що мені не зрозуміло, чи їх непередбачуваність справді досягається законом термодинаміки.

3. Підмет англійського речення трансформується в частину присудка: *My results has been constant attempts to receive general*

belief that have quite worked out [7]. – Наслідком стали постійні спроби отримати загальну підтримку, що, зрештою, спрацювало.

Висновки. Використовуючи під час перекладу будь-які граматичні заміни частин мови, перекладач часто змушений супроводжувати їх також і заміною членів речення, тобто перебудовою синтаксичної структури речення. Отже, синтаксичні та морфологічні трансформації постійно перебувають у взаємодії.

Безумовно, у процесі вибору способу перекладу велику роль відіграє не тільки задум автора тексту, а й точка зору перекладача. Перекладач вибирає той чи інший прийом, покладаючись на свій перекладацький інстинкт, спираючись на отримані знання й досвід, тому остаточне слово, незалежно від теоретичних досліджень, у більшості випадків залишається за перекладачем-практиком.

Література:

1. Карабан В.І. Переклад з української мови на англійську мову : [навчальний посібник-довідник для студентів вищих закладів освіти] / В.І. Карабан, Дж. Мейс. – Вінн. : НОВА КНИГА, 2003. – 608 с.
2. Виссон Л. Русские проблемы в английской речи. Слова и фразы в контексте двух культур / Л. Виссон. – М. : Р. Валент, 2005. – 192 с.
3. Аполлова М.А. Specific English (Грамматические трудности перевода) / М.А. Аполлова. – М. : ИМО, 1977. – С. 136.
4. Кузнецов В.Б. Персоніфікація деяких іменників як важливий вид трансформації при перекладі з української мови на англійську / В.Б. Кузнецов [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://eprints.zu.edu.ua/2123/1/04kvbuma.pdf>.
5. Попередження інтерференції мови оригіналу в перекладі (вибрані граматичні та лексичні труднощі перекладу з української мови на англійську) / [В.І. Карабан, О.В. Борисова, Б.М. Колодій, К.А. Кузьміна]. – Вінн. : НОВА КНИГА, 2003. – С. 205.
6. Крилова Т.В. Трансформації при перекладі агентивного неживого підмета / Т.В. Крилова, Я.В. Цибулько [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://er.nau.edu.ua/8080/NAU/9705/1/Трансформації%2Впри%2Вперекладі%2Вагентивного%2Внеживого%2Впідмета.pdf>.
7. Hawking S. Black holes and baby universes: Black holes and baby universes / S. Hawking. – New York : A Bantam Book, 1993. – 71 p.
8. Hawking S. Black holes and baby universes: The quantum mechanics of black holes / S. Hawking. – New York : A Bantam Book, 1993. – 63 p.

Бережная Е. А. Особенности перевода неодушевленного подлежащего в роли агента действия в англоязычных текстах астрономического дискурса

Аннотация. Статья посвящена исследованию специфики перевода неодушевленного подлежащего в роли агента действия в англоязычном научно-техническом (астрономическом) тексте при переводе на украинский язык, анализу особенностей перевода и трансформациям, которые при этом используются.

Ключевые слова: неодушевленное подлежащее, агент действия, безличность, персонификация, трансформация замены, трансформация исключения.

Berezhna O. The peculiarities of insentient subject acting as the agent of action' translation in English texts of astronomic discourse

Summary. The article deals with the investigation of peculiarities of insentient subject acting as the agent of action' translation in English scientific (astronomic) texts while translating into Ukrainian, the analysis of translation peculiarities and transformations used at translation.

Key words: insentient subject, agent of action, impersonality, personification, transformation of substitution, transformation of exclusion.